

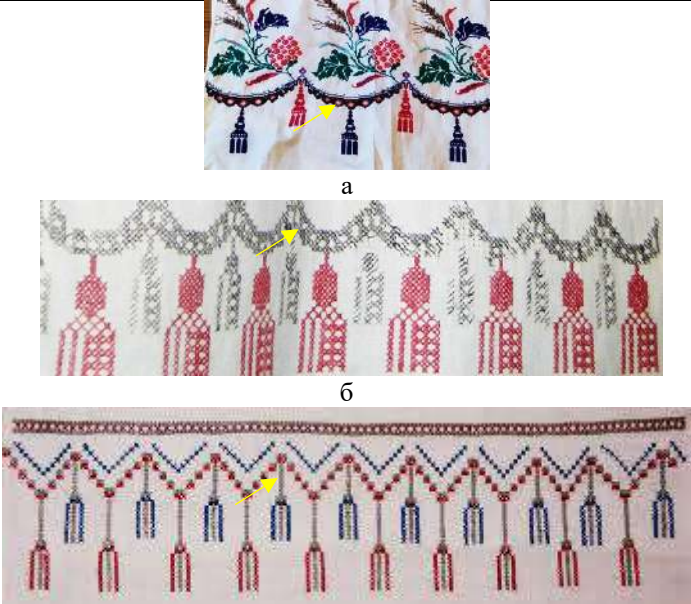
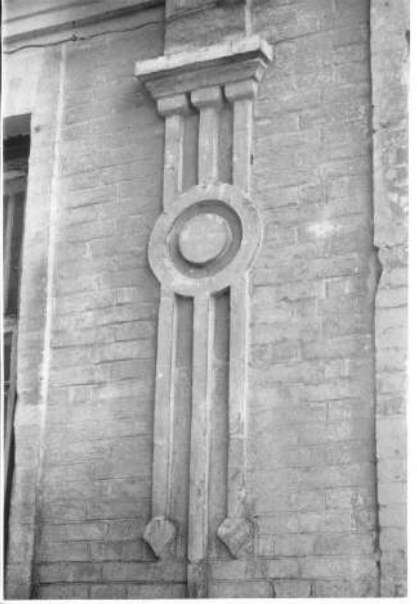

А. Темченко

Рукотворні образи українського рушника: історія, міфологія, семантика

VIII. Підземний світ (продовження)

Цікавими видаються спроби українських вишивальниць показати за допомогою статичних образів динаміку зростання-життя. Гіпотетично такими є поширені сюжети, де з насіння проростає корінець, що має три відгалуження. У хвилеподібних контурах верхньої частини орнаменту проглядається обриси ріллі (мал. 64,а-в). Схожі сюжети властиві також архітектурним композиціям (мал. 64,г)

 а б в	 г
Посаджене у ямках насіння, яке пустило коріння	Ідеограма росту на черкаському будинку. Поч. XX ст.
Мал 64. Семантика «нижнього» світу	

У міфології підземний світ сприймається як світ навпаки, тобто він виглядає як зворотна пропорція земного світу людей. Рудименти описів антисвіту фіксуються у небилицях¹. У традиційній вишивці поширеними є пропорційні орнаменти, які презентують своєрідну дзеркальність міфологічного світу, низ якого є відображенням верху, тобто уявляється як світ навпаки. У вишитих орнаментах ніби застигли архаїчні уявлення землеробів про світоустрій, де усе, що є на поверхні землі, є ніби продовженням того, що розташовано під землею. Схоже, фітоморфні орнаменти низу

¹ Як був собі та не мав собі, затесав собі нетесаного тесана. Як поїхав я сивим плугом орати та посіяв семисажної кваші, а виродили верби. Як поліз я трусити з них груші, а посипались раки. Я ж думав, що то табак, та як узяв тютюн в'язать голова в голову, то продав по три копійки руно вовни, та пошив з напірника комір, та такі вийшли штани-шаравари, що насилу натяг.

рушника стосуються трав'янистих і городніх культур, з якими мала справу господиня, про що свідчить їхня форма. Пропорційність орнаменту відбиває емпіричний досвід вишивальниці, яка помічала, що наземна частина рослини за формою і розміром нагадує її корінь (мал. 65). Цікаво, що відповідні спостереження не є безпідставними. Аналогічні показники застосовуються у біології як коефіцієнт *Root-to-Shoot ratio (R:S)*, який відображає співвідношення сухої маси коренів (підземної частини) до маси пагонів, листя та плодів (надземної частини). Наприклад, у чагарниках, з якими найчастіше мали справу селяни, маса коренів приблизно дорівнює масі гілок та листя. Можливо, з цим пов'язані окремі вірування, де ключовою дією для перетворення у свій невидимий («підземний») антипод є перевертання.

Схожі уявлення фіксуються в інших міфологічних текстах, які стосуються не лише рослинності, але світу тварин і людей. З'являється враження, що окремі тварини є невидимою сутністю («коренем») окремих людей, як от: вовк відповідає енергійним і власним особам, лис – хитрим і підступним, козел – нерозумним і упертим, вівця – спокійним і слухняним тощо. Звідси походження тотемних вірувань. Наприклад, щоб стати вовкулакою необхідно перекинутись через голову над увіткнути у землю ножом (імітованим «зубом вовка»). У такому разі людина перетворюється на вовка, тобто стає перевертнем – вовкулакою (чарівним, «босим»²). «Князь Ігор був «босим вовком», тобто перевертнем, скочив з коня і помчав далі <...>. «Босий» це якість, властива особливим вовкам – перевертням. Слова «Всеслав лютим звіром скочив з Києва до Дудуток», можливо, мають такий самий зміст. Недаром Всеслава називають віщим <...>. Слово «бось», множина «босове», передає грецьке слово «демон», яке в давнину позначало божество взагалі, а із запровадженням християнства – духа зла, б'єса» [35, с. 25]. Натомість у фольклорі збереглися залишки вірувань про перевтілення дівчини або парубка на дерево: «Посадили синові червону калину, / Молодій невістці зелену шипшину, / Голка до голки прихиляється, / Мати за дітьми убивається» [36, с. 211]. У цьому контексті по іншому трактуються вишиті зображення рослин, обернених кроною донизу (мал. 65,а,в-е), які можуть сприйматися як образи пращурів-тотемів.

² Босий > *bošъ, споріднене з лит. *bāsas*, лат. *bass*, д.-в.-нім. *bar*, д.-ісл. *Berr*, укр босий – «без взуття». У контексті вірувань у вовкулаків – «той, хто роззувся», тобто повернувся у стан природи.

В окремих композиціях у плетиві рослин проглядаються людські обриси, можливо пращурів, які перебувають під землею, насичують її своїми тілами, «забезпечуючи» у такий спосіб достаток своїх нащадків (мал. 66). Відомо, що поховальний обряд відображає спосіб господарювання. Зокрема, в обрядовості рибалок центральним атрибутом виступає човен, мисливці залишали тіла покійників під відкритим небом, підживлюючи ними хижих тварин-тотемів, а землероби «ховують» небіжчиків в землю, що пояснює вірування у переселення душ різноманітні рослини (мал. 66). Очевидно, що відповідні припущення є гіпотетичними, однак мають право на існування, оскільки вписуються у систему традиційних вірувань землеробів. Наприклад, дієслово «по-ховати» передбачає існування зворотної дії – «ви-ховати», тобто діставання надійно схованого (звідси семантика виховання як проявлення кращих рис особистості)³.

³ У росіян увагу акцентовано на спільному харчуванні: во-с-питание.

Мал. 66. Стилiзованi антропоморфнi образи пiдземного свiту [13].

Давнi традицiї є актуальними у сучасному свiтi й практикуються в екологiчних похованнях Захiдної Європи. Садити на могилах дерева є давнiм звичаєм, що вiдображає тотемнi уявлення землеробiв про свiтоустрiй. В українськiй вишивцi популярним залишався сюжет могильного хреста i дерева, що свiдчить про тягльiсть традицiї (мал. 68,а). В окремих сюжетах простежуються уявлення про духовний свiт. На мал. 68,б вишивальниця зобразила край могили душу живої людини, про свiдчать монограми життя у виглядi лiтери «Ж». Напевне, могила символiзує вiчне кохання «до гробової дошки», яким воно уявляється у максималiстськiй парадигмi психiки пiдклiтка.

Крiм зазначених вище, iснують iншi орнаменти, якi свiдчать про побутування вiрувань тотемного характеру. Мова йде про барельєфи i горельєфи маскаронiв, якi набули поширення в європейськiй архiтектурi епохи Ренесансу, Бароко, Рококо (мал. 70). Вважається, що спочатку функцiєю маскаронiв було вiдлякування злих духiв, аби тi не потрапили до будинку [38]. На нашу думку, маскарони є рудиментами тотемних вiрувань про людину-рослину, на яку перетворюється покiйник або дiвчина внаслiдок нещасного кохання, про що свiдчать орнаментованi українськi рушники, якi вишивали дiвчата на виданнi або жiнки (мал. 69). Дотичнiсть європейськoї архiтектури й

української вишивки проглядаються в аналогіях, представлених на мал. 71-72, а також в головних уборах українських жінок (мал. 73)

Мал. 69. Чигиринщина.	Мал. Маскарон. Енциклопедія Анрі де Морана	Мал. 70. Маскарон. Енциклопедія Анрі де Морана
Мал. 71. Маскарон: вишивка, барельєф.	Мал. 72. Маскарон: вишивка, барельєф.	Мал. 73. Маскарон: вишивка, барельєф.
Мал. 72. Маскарони.	Мал. 73. Жіночі головні убори. Україна-Італія.	Мал. 73. Жіночі головні убори. Україна-Італія.
Жіночий очіпок. Україна XIX ст.	Намітка. Україна. XIX ст.	Маскарон. «Горгона».
Мал. 73. Жіночі головні убори. Україна-Італія.	Мал. 73. Жіночі головні убори. Україна-Італія.	Мал. 73. Жіночі головні убори. Україна-Італія.

Далі буде.